केचिदपि प्रवर्त्तन्ते" आत्मत० शिरोमणिः [शब्दमा०

क्षणरामिन पं॰स्त्री॰ क्षणेक्षणे रमते रम-णिनि । पारावते

क्षणिक त्रि॰ क्षणः स्वसत्ता व्याप्यतयाऽस्त्यस्य ठन् । क्षणमात्र स्थायिनि । तच्चक्षणश्च आत्मतत्त्वविवेकव्याख्याने रघुनाथ शिरमण्यक्तम् यथा

"क्षणिकत्वञ्च स्वाधिकरणसमयप्रागभावाधिकरणक्षणानुत्पत्तिकत्वे सति कादाचित्कत्वम् उत्पत्तिमत्त्वं वा । उत्पत्तिश्च स्वाधिकरणक्षणवृत्तिप्रागभावप्रतियोगिक्षण सम्बन्धः । क्षणश्च स्वाधेयपदार्थप्रागभावानाधारः समयः प्रसिद्धिस्तु विधेर्मैयायिकानां प्रागभावे चरमध्वंसे च, निषेधस्य बौद्धानामलीके, स्वाधिकरणसमयप्रागभावाधिकरणक्षणावृत्तित्वं क्षणिकत्वमिति तु न्यायः" । अत्र गदाधरव्याख्या कादाचित्कशब्दे १८८२ पृ॰ दर्शिता अत्र कादाचित्कत्वं सत्त्वे सति किञ्चित्कालवृत्त्यभावप्रतियोगित्वम् । "क्षणिकत्वञ्च तृतीयक्षणवृत्तिध्वंसप्रतियोगित्वम्" सुक्तावा॰ । २विद्युति स्त्री हेम॰

क्षणित त्रि॰ क्षणः संजातोऽस्य तारा॰ इतच् । जातक्षणे

क्षणिन् त्रि॰ क्षणः विश्रान्तिकालः उत्सवोवाऽस्यास्त्य इनि । क्षणात् १विश्रान्ते २उत्सवान्विते च । "तं विश्रान्तं शुभे देशे क्षणिनं कल्पमच्युतम्" भा॰ स॰ १२अ॰ । स्त्रियां ङीप् सा च रात्रौ शब्दर॰

क्षणेपाक पु॰ क्षणे पच्यते पच-कर्म्मणि घञ् खङ्का कु अलुक्स॰ । क्षणेन पच्यमाने पदार्थे । [च क्षत्रम् ।

क्षत् स्त्री॰ क्षण-भावे सप॰ क्विप । हनने२विदारणे३पीडने

क्षत त्रि॰ क्षण-क्त । १विदारिते २पीड़िते ३घर्षिते च । "रवोरवटस्थमभेन पतिणा हृदि क्षतोगोत्रभिदयमर्षणः" रघुः । ४क्षतियुक्ते "रुद्राणामपमूर्द्धानः क्षतक्षुद्धार शंसिनः" कुमा॰ "क्षततिमिरेषु दिग्वधूमुखेषु" भट्टिः क्षतयोन्या अपि स्त्रियाः" "कन्यैवाक्षतयोनिर्या पाणिग्रहणदूषिता" इति च नारदः । विदारणञ्च शस्त्रादिभिरवयवविभागः, "क्षतुलीशोरगलता" रघुः । सर्पेण दशनेनाङ्गस्याविदारणात्तथात्वम् । भावे क्त ।५विदारणे न॰ "नखक्षतानीव वनस्थलीनाम्" कुमा॰ "अनलङ्कृतोऽपि सुन्दर ! हरसि मनोमे यतः प्रसभम् किं पुनरलङ्कृतस्त्वं नखरक्षतैस्तस्याः" सा॰द॰। ६घर्षणे "क्षतोच्छलाङ्कुशनखांशुभिश्चया" माघः । उपचारात् तत्कार्य्ये ७दुःखादौ "क्षतात् किल त्रायत इत्युदग्रः क्षत्रस्य शब्दोभुवनेषु रूढः" रघुः उपचारात् (घा) इति प्रसिद्धे क्षवद्रक्त पूयादौ ८व्रणे हेमच॰ "प्रकुपितास्तु दोषाभेदमांसशोणिते प्रदूष्य कण्डूं जनयन्ति तत्र कण्डूयनात् क्षतं सम्प्रजायते क्षते दुष्टमांसजाः प्ररोहाः पिच्छिल रुधिरस्राविणो जायन्ते कूर्चकिणोऽभ्यन्तरसुपरिष्टाद्वा" सुश्रु॰ "यस्तु क्षतेषूपयुज्यते स भूयःकल्क इति संज्ञां लभते" सुश्रु॰ व्रणशब्दे विवृतिः

क्षतनिमित्तमरणेऽशौचभेदमाह गु॰ त॰ व्याघ्रः "क्षतेन म्रियते यस्तु तस्याशौचं भवेद्द्विधा । आ सम्प्राप्ताच्चरात्रं स्यात् दशरात्रमतः परम् । शस्त्रघाते व्रणाद्दुष्टे यदि कश्चित् प्रमीयते । अशौचं प्राकृतं तत्र सर्व्वस्यैषु नियमः" । "अत्र शस्त्रघातपदं क्षतेनरशस्त्रघातपरं पारिभाषिकशस्त्रघातपरमपि । यथा देवीपु॰ "पञ्चमत्स्यमृगैर्यैस्तु दंष्ट्रिदन्तिनखैर्हताः । क्षतनानशनप्रायैर्वज्राग्निविषबन्धनैः । मृता जलप्रवेशेन ते वै शस्त्रहताः स्मृताः" । अन्यथा क्षतं विना पतनादिभिर्विलम्बमृतानां दिनपक्षणेऽनध्यवसायः स्यात् । न च शास्त्रोक्ते व्यवहारेऽन्तरङ्गत्वेन पारिभाषिकग्रहणस्यैव युक्तत्वमिति वाच्यम् श्राद्धे पारिभाषिकापारिभाषिकशस्त्रघातग्रहणवदत्रापि तथा युक्तत्वात् पारिभाषिकत्वादेव न प्रकरणनियमः" गु॰त॰

क्षतकास पु॰ ५त॰ । क्षतजाते कासभेदे "पञ्च कासाः स्मृता वातपित्तश्लेष्मक्षतक्षयैः" भावप्र॰ । कासशब्दे २०४२पृ॰ विवृतिः [शब्दच॰ । २लाक्षायां स्त्री हेम॰ ।

क्षतघ्न पु॰ क्षतं हन्ति हन हेतौ-क । (कुकुरसोँगा) क्षुपभेदे ।

क्षतज न॰ क्षतात् जायते जन-ड । १रुधिरे "अमरः स च्छिन्नमलः क्षतजेन रेणुः" रघुः "क्षतजकणवर्षवभ्रुणा च भ्रमता" काद॰ २पूये हेम॰। ३क्षतजातमात्रे त्रि॰ । सुश्रुतोक्ते ४कासभेदे कासशब्दे तद्विस्तार उक्तप्रायोऽपि स्पष्टार्थं सुश्रुतवाक्यमत्रोदाह्रियते यथा

"उक्ता ये हेतवो नृणां रोगयोः श्वासहिक्कयोः । कासस्यापि च विज्ञेयास्त एवोत्पत्तिहेतवः । धूमोपघातादुज्जसस्तथैव व्यायामरूक्षान्नविधेषणाच्च । विमार्गगत्वादपि भोजनस्य वेगावरोधात् क्षवथोस्तथैव । प्राणोह्युदानानुगतः प्रदुष्टः संभिन्नकांस्यस्वनतुल्यघोषः । निरेति वक्त्रात्सहसा सदोषः कासः स विज्ञेयो विहङ्गिरुदाहृतस्तु । स वातपित्तप्रभवः कफाच्च क्षतात्तथान्यः क्षयजोऽपरश्च । पञ्चप्रकारः कथितो भिषग्भिर्विवर्द्धितो यक्ष्मविकारकृत् स्यात् । भविष्यतस्तस्य तु कण्ठकण्डूर्भोज्योपरोधो गलतालुशोषः । स्वरभेदवैषम्यमरोचकोऽग्निसादश्च लिङ्गानि भवन्त्यमूनि ।